

міжособистісної і міжгрупової взаємодії // Німецька мова в сучасному світі: Матеріали доповідей Міжнародної наукової конференції, 7-9 травня 1998 р. – Дрогобич: ВФ "Відродження", 2002. – С.168-173.

8. Онуфрієва Л.А. Формування мовленнєвої здібності в системі міжособистісної і міжгрупової взаємодії (на матеріалі дослідження студентів Кам'янець-Подільського державного університету) // Педагогічне Поділля: Збірник наукових праць Кам'янець-Подільського державного університету. Серія соціально-педагогічна. – Випуск IV. Том II. / Відп. ред. Ю.М. Ковальчук. Упорядн. В.А. Гурський. – Кам'янець-Подільський: Абетка-НОВА, 2005. – С. 47-59.

9. Піроженко Т.О. Мовленнєва здібність людини та її формування в освітніх закладах // Обдарована особистість – пошук, розвиток, допомога – К.: Гнозис, 1998. – С.423–427.

10. Словарь практического психолога. – Минск.: Харвест, 1997. – 800 с.

11. Татенко В.А. Психология в субъектном измерении – Киев.: Просвіта, 1996. – 404 с.

The article envisages the problem of the category of intercourse in the system of interpersonal and intergroup interaction on the basis of foreign language students' mastering.

Key words: the category of intercourse, interpersonal and intergroup interaction, dyad, mastering, language.

Отримано 12.03.2009

УДК 616.89-008.445-053.6

В.Р. Павелків

ФЕНОМЕН ПІДЛІТКОВОЇ АГРЕСИВНОСТІ ЯК СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНА ПРОБЛЕМА

Стаття висвітлює проблему підліткової агресивності як соціально-психологічне явище, яке породжує порушення нормальних взаємовідносин між однолітками та дорослими.

Ключові слова: агресія, агресивні дії, підліток, соціалізація, самосвідомість, адаптивність, мотивація, ситуативний фактор.

В статті розкривається проблема подросткової агресивності як соціально-психологічне явище, що породжує порушення нормальних взаимоотношень між ровесниками і дорослими.

Ключевые слова: агрессия, агрессивные действия, подросток, социализация, самосознание, адаптивность, мотивация, ситуативный фактор.

Нестійке соціальне, економічне, екологічне, ідеологічне, середовище, яке склалося в наш час в нашому суспільстві, обумовлює ріст різних відхилень в особистісному розвитку та поведінці підростаючого покоління. Лють, жорстокість, агресивність, безсердечність у поведінці молодих людей певним чином можна зрозуміти, проте аж ніяк не слід виправдовувати їх і миритися з таким станом речей. Передусім тому, що це підриває здоровий культурний розвиток підростаючого покоління, повноцінне формування особистості, тобто ставить під сумнів і майбутнє самого суспільства.

На сьогодні, у більшості дітей підліткового віку спостерігається значне підвищення вразливості, агресивності, швидкості виходу із стану рівноваги; значне зростання кількості психічних захворювань, безпосередньо пов'язаних із соціальними умовами. Це у свою чергу сприяє розвитку в окремих дітей таких негативних якостей, як жорстокість, брехливість, ненависть та порушення ціннісних орієнтацій.

Проблема агресивності дітей підліткового віку, яка торкається суспільства в цілому, викликає як глибоку турботу педагогів, батьків, так і гострий науково-практичний інтерес дослідників. Однак спроби пояснення агресивних дій у цьому віці ускладнюються тим, що не тільки в повсякденній свідомості, але в професійних колах і в багатьох теоретичних концепціях явище агресії отримує досить протиріччі тлумачення заважаючи як його розумінню, так і можливості дій на нівелювання агресивності.

Багатопланове психологічне дослідження цієї проблеми у вітчизняній психології продовжується, хоча на окремі питання вивчення агресії, агресивної поведінки звернули увагу багато авторів, що відображено в ряді праць (Г.М. Андрєєва, В.В. Знаков, С.В. Єнікополов, Л.П. Колчина, Т.Г. Румянцева), в тому числі розглядаються і особливості делінквентної поведінки підлітків (М.А. Алємаскін, С.А. Белічева, Г.М. Меньковський, І.А. Невський та

ін.)

У зв'язку з актуальністю проблем, пов'язаних з агресивною поведінкою, важливим також є питання корекції агресивної поведінки, розробки конкретних шляхів, з допомогою яких можна було б попередити чи подолати всі агресивні прояви, які породжують порушення нормальних взаємовідносин між дітьми.

Мета даного повідомлення полягає у висвітленні причин, особливостей прояву агресивних форм поведінки у підлітковому віці та можливих психокорекційних заходів з подолання агресивності підлітків.

Стосовно поняття агресії, то вона трактується як процес, який має специфічну функцію та організацію, так агресивна дія є проявом агресивності як ситуативної реакції. Якщо ж агресивні дії періодично повторюються, то в цьому випадку слід говорити про агресивну поведінку. Загалом під агресивністю ж розуміють ситуативний та соціальний психологічний стан, безпосередньо перед або під час агресивної дії.

Також хочеться відмітити, що кожна особистість повинна володіти в певній мірі агресивністю, тому що агресія є невід'ємною характеристикою активності і адаптивності людини.

В.Клайн вважає, що в агресивності є певні здорові риси, які необхідні для активного життя. Це – наполегливість, ініціатива, прагнення в досягненні мети, переборення перешкод. Ці якості притаманні лідерам. Р.С.Хоманс вважає, що агресію може викликати ситуація, пов'язана з прагненням справедливості. А.А.Реан, К.Бютнер та інші розглядають деякі випадки агресивної поведінки як адаптивну властивість, пов'язану з позбавленням від фрустрації та неспокою [8].

Отже, агресію можна розглядати як біологічно доцільну форму поведінки, яка сприяє виживанню та адаптації. З іншого боку, агресія розуміється як зло, як поведінка, яка протирічить позитивній сутності людей.

Аналіз різних підходів переконує в доцільності розуміння агресії як цілеспрямованої діяльності, що руйнує поведінку людини і протирічить нормам та правилам прийнятим у суспільстві, яка завдає шкоди об'єктам нападу, завдає фізичної шкоди людям чи викликає у них психологічний дискомфорт. По прямому змісту слова – це напад за власною ініціативою з метою заподіяння шкоди чи досягнення вузькоособистісних цілей. Разом з тим це такий стан, який може включати в себе не тільки прямий напад, але і погрозу, бажання напасти, ворожість.

Стан агресії може бути зовнішньо яскраво виражений,

наприклад, в грубості, брутальності, а може бути і таємним, маючи форму скритої недобррозичливості чи озлоблення. Типовий стан агресії характеризується гострим, часто афективним переживанням гніву, імпульсивною хаотичною активністю, злістю, в ряді випадків бажанням на когось, навіть на чомусь “зірвати злість”. Агресивні дії виступають як:

1) Засіб досягнення якоїсь значимої мети (інструментальна агресія).

2) Спосіб психічної розрядки, заміни задоволення блокованої потреби та переключення діяльності.

3) Як спосіб задоволення потреби в самореалізації та самоствердженні.

Важливе значення в становленні агресивної поведінки підлітків має навчання і виховання. Р.Крайчфілд і Н.Левінсон визнають, що над агресивними проявами можливий контроль, пов'язаний з процесом соціалізації. Соціалізацією агресії можна назвати процес навчання контролю власних агресивних поривань і вираження їх у формах, прийнятих в межах даної цивілізації. В результаті соціалізації одні діти вчаться регулювати свої агресивні імпульси, адаптуючись до вимог суспільства, другі ж залишаються агресивними, але вчаться проявляти агресію більш м'яко: через словесні образи, скриті примуси, завуальовані вимоги та ін. Треті не вчаться нічому і проявляють свої агресивні імпульси у фізичному насиллі. І тут важливу роль відіграє ранній досвід виховання дитини в конкретному культурному середовищі, сімейні традиції і емоційний фон відношення батьків до дитини [2].

На думку багатьох вчених, здатність до агресивних дій формується по мірі накопичення недоліків в процесі соціалізації. Виділяють два ступеня соціалізації:

– засвоєння соціального досвіду, цінностей, норм культурної поведінки;

– засвоєння субкультурного досвіду меншого об'єму, але такого, який містить норми поведінки, які допускають агресивність.

Отже, здатність до агресивних дій у підлітковому віці формується при недостатньо збалансованому процесі соціалізації. При цьому варто враховувати, що підлітковий вік є одним із самих складних періодів в онтогенезі людини. В цей період не тільки відбувається докорінна перебудова раніше складених психологічних структур, але виникають новоутворення, закладаються основи свідомої поведінки, вимальовується загальна спрямованість і формування моральних уявлень та установок.

З одного боку для цього складного етапу властиві негативні

прояви дитини, дисгармонічність в будові особистості, згортання раніше складеної системи інтересів, протирічний характер поведінки по відношенню до дорослих. З іншого підлітковий вік відрізняється і багатьма позитивними факторами – збільшується самостійність дитини, значно різноманітними і змістовними стають її відношення з іншими дітьми та дорослими, значно розширюється та якісно змінюється сфера її діяльності, розвивається відповідальне відношення до себе, інших людей та ін.

Проте в психолого-педагогічній літературі стало традиційним називати цей вік в термінах „важкий”, „критичний”, „конфліктний” та ін. При цьому ще і зараз не зникла думка, що причини кризи в фізіологічних змінах підлітків. Звідси нерідко дається вузьке визначення підліткового віку як пубертатного періоду, де головну роль відіграє статеве дозрівання, однак у фундаментальних працях психологів (Божович Л.І., Фельдштейн Д.І.) показано, що статеве дозрівання, як і інші зміни, пов’язане з розвитком організму, неодмінно діє на психічний розвиток дитини але, по-перше, цей вплив опосередкований відношеннями підлітка до навколишнього світу, порівнянням себе з ровесниками та дорослими; по-друге, не біологічні особливості є визначними в розвитку людини, яка росте, як особистість, а її вихід на якісно нову соціальну позицію, в якій реально формується її свідоме відношення до себе як члена суспільства .

При цьому хвилюючи моменти в поведінці частини підлітків, такі як агресивність, жорстокість, підвищена тривожність, приймають стійкий характер часто в процесі стихійно-групового спілкування, яке складається в різних компаніях. Але це спілкування, ця система відношень, в тому числі і побудованих на ґрунті жорстоких законів асоціальних підліткових груп є наслідком не якоїсь генетичної схильності, початкової агресивності, а виступає, в більшості випадків, лише як ситуація спільного переживання, нерозуміння ними.

В сучасній психології доведено, що людина не народжується егоїстом чи альтруїстом, скромною чи хвалькуватою, атеїстом чи релігійною. Вона стає такою. Лише в процесі розвитку людини як особистості виникають соціально корисні, а також і соціально шкідливі риси.

В цьому переконує і дослідження, яке було проведено, наприклад, Д.І.Фельдштейном з вивчення підлітків-правопорушників (об’єктом якого були психічно та фізично здорові діти). Воно довело, що ядром конфліктної ситуації, яке призвело до моральної деформації особистості цих дітей, є не біологічні

властивості, а недоліки сімейного та шкільного виховання, у цих підлітків був зник інтерес до навчання, фактично зникли зв'язки зі школою. В результаті вони, як правило, відстають на 2-4 роки по своїй освіті від ровесників. Однак виявилось, що це відставання, як і деформація пізнавальних та інших духовних потреб, ні в якому разі не визначається психічним розвитком даних дітей. Вони наділені нормальними розумовими можливостями та цілеспрямоване включення їх в задану систему багатопланової діяльності забезпечує успішну ліквідацію інтелектуальної занедбаності та пасивності [10].

Критично осмислюючи себе та оточуючих, підліток висуває протест проти панівного становища дорослих, їх уявної праведності, при нерідкій неправдивості вчинків. Підліток хоче відчувати не просто увагу, але розуміння, довіру дорослих. Він намагається грати певну соціальну роль не лише серед ровесників, але і серед старших. В дорослому ж середовищі існує позиція, яка ставить перешкоди розвитку соціальної активності підлітка – він дитина і повинен слухатися. В результаті між дорослими і підлітками росте психологічний бар'єр, намагаючись його перешкодити, багато підлітків звертаються і до агресивних форм поведінки.

Найбільш повну картину агресивної поведінки підлітка дає аналіз мотивації. Велику роль в цій мотивації грають почуття та емоції негативного характеру: гнів, страх, помста, ворожість та інше. Агресивна поведінка дітей підліткового віку, пов'язані з цим емоції, виражаються в бійках, огидах, пошкодженнях тіла, вбивствах, іноді в згвалтуваннях, пошкодженні чи знищенні майна.

Саме така поведінка нерідко розглядається в якості найбільш переконливій моделі, яку підтверджує тезис про генетичну природу агресивності. При цьому вважають, що агресивна, особливо недостатньо мотивована поведінка є прямим проявом генетичної несприятливості індивіда, навіть і не вираженої в хромосомній аномалії.

Разом з тим питання про генезис агресивності, про роль, яку в її походженні відіграють біологічні та соціальні фактори залишається не до кінця з'ясованим.

Існує теорія, згідно з якою агресивність - риса, яка властива від природи як інстинкт чи потреба. Ця точка зору перш за все розвивалася З.Фрейдом, який пов'язував агресію з вродженим потягом до смерті, таким самим, як і лібідо. Справа уявлялася так, що потяг до смерті спонукає до саморуйнування і агресія є механізмом, завдяки якому цей потяг руйнування спрямовується на

інші об'єкти, в першу чергу на інших людей.

Треба зауважити, що теорію вродженості агресії захищають і психологи, які не відстоюють фрейдизські позиції. Так, Мак Даугол не приймав Фрейда, разом з тим визнав „інстинкт забійкуватості”, який закладений в людині від природи. Моррей в число первинних потреб людини включив і потребу в агресії, яка закликає шукати випадки атакувати з метою завдання шкоди.

Згідно Лоренцу *Homo sapiens* як один з багатьох видів тваринного світу володіє інстинктом агресії. Як приклад Лоренц аналізує поведінку підлітка, який при першому знайомстві з ровесником одразу ж починає з ним битися, роблячи так само, як в аналогічному випадку поведуть себе мавпи, пацюки та ящірки.

А.Маслоу в своїй монографії „Мотивація і особистість” стверджував, що агресія не інстинкт, але інстинктоїдне – має подібність інстинкту.

Іншим поперечним зрізом категорій агресивної поведінки міг би послужити поділ на прямі і непрямі агресії, який зробив Басе.

Пряма агресія безпосередньо направлена проти жертви, при непрямій агресії жертва не присутня, а проти неї, наприклад, розповсюджуються плітки чи агресія спрямована не проти самої жертви, а проти об'єктів – заміників, проти сурогатів жертви, представників її „кола”. При непрямій агресії можна, наприклад, негативно відгукнутися про працю жертви.

Аналіз різних підходів переконує в доцільності розуміти підліткову агресію як цілеспрямовану руйнуючу поведінку, яка протирічить нормам та правилам людей в суспільстві, яке завдає шкоди об'єктам нападу, завдає фізичної шкоди людям чи викликає у них психічний дискомфорт. У прямому змісті слова - це напад за власною ініціативою з метою захоплення. Разом з тим це такий стан, який може включати в себе не тільки прямий напад, але і погрозу, бажання напасти, ворожість.

Про те, що ті чи інші прояви агресивності тісно пов'язані не з біологією, а з типами людської культури, свідчать антропологічні дослідження. Вони демонструють, що хвилювання та емоції, спричинені як зовнішніми так і внутрішніми причинами, виражаються у людини часто у формі, яка прийнята в тій культурі, до якої вона належить. Тобто виникнення та розвиток агресивності залежить в першу чергу від суспільних умов, до яких відноситься, як суспільний устрій, так і близьке суспільне середовище, мала група.

Нерідко агресивність у відкритій чи закритій формі культивується в суспільстві як знаряддя в боротьбі за успіх.

Проявам підліткової агресивності сприяють недоліки виховання, які здійснюються різними інститутами соціалізації, в тому числі не тільки сім'єю, школою, але засобами масової інформації.

Невипадково виявленню впливу лінії виховання в сім'ї та школі на агресивність дітей присвячено багато досліджень. Так, Бандура і Уолтера, наприклад, на основі опитування та життєвих спостережень встановили, що якщо матері поблажливо відносяться до агресивних дій своїх дітей і навіть можуть їм потакати, то діти стають ще більш агресивні. Разом з тим в іншому дослідженні виявлено, що діти, які зазнають суворого покарання, відрізняються більшою агресивністю по відношенню до товаришів. Проте фізичне покарання за агресивну поведінку підсилює жорстокість, агресивність дітей [2].

Дані сучасної науки стверджують, що агресивний підліток – це перш за все звичайна дитина, якій властива нормальна спадковість. А риси, якості агресивності вона набуває під впливом помилок, недоробок у вихованні, труднощів в навколишньому середовищі.

Отже, агресивність в особистісних характеристиках підлітків формується в основному як форма протесту проти нерозуміння дорослих, із-за незадоволеності своїм місцем в суспільстві, що проявляється в поведінці. Разом з тим на розвиток агресивності підлітка мають вплив також природні особливості його темпераменту, наприклад, збудженість та сила емоцій, які сприяють формуванню таких рис характеру, як запальність, дратівливість, невміння стримувати себе.

В стані фрустрації підліток з подібною психічною організацією шукає вихід внутрішньої напруги, в тому числі і в бійці, сварливості та інше. Крім того, агресія може викликатися необхідністю захистити себе чи задовольнити свої потреби в ситуації, в якій підліток не бачить іншого виходу, крім бійки, чи словесних погроз. Тим більше, що для деяких підлітків участь в бійці, ствердження себе в очах оточуючих за допомогою кулаків являє собою лінію поведінки, яка відбиває норми, прийняті в певних соціальних групах.

Тобто в підлітковому віці в силу складності та протиріччя особливостей підлітків, внутрішніх та зовнішніх умов їх розвитку можуть виникати ситуації, які порушують нормальний хід особистісного становлення, створюючи об'єктивні передумови для виникнення та прояву агресивності.

Справа в тому, що підлітки, більше за інші вікові групи, страждають від нестабільності соціальної, економічної та моральної обстановки в країні, загубивши сьогодні необхідну орієнтацію в

цінностях та ідеалах, – старі завдали розрухи, нові – не створені. Підлітки зараз не тільки не знають, в що вірити, але і вважають, що більшість дорослих часто говорять неправду, що „зараз кожний живе для себе, намагається якось викрутитися, обманути іншого” [7].

Цій впевненості сприяє безвідповідальна діяльність деяких засобів масової інформації, а також кіно- та телефільмів, які заповнені сценами обману, згвалтування, які вчать підлітка агресивності.

В цілому сьогодні в нашому суспільстві є серйозний дефіцит позитивної дії на дітей, які ростуть. Тим більше, що якісні зміни макросередовища супроводжуються і деформацією сім'ї, яка не виконує таких важливих функцій, як формування у дітей почуття психологічного комфорту, захищеності. Тут нерідко має місце жорстоке поводження з підлітками, пов'язане з різними видами покарань, в тому числі і фізичними. Частина батьків примушують дітей до слухняності; інша частина не цікавиться потребами дитини; третя - переоцінює дитину і недостатньо її контролює.

В результаті для багатьох підлітків характерна незрозумілість моральних уявлень, споживча орієнтація, емоційна грубість, агресивний спосіб самоутвердження, що пов'язано з підвищеною навіюваністю, наслідуваністю.

Треба відмітити, що для багатьох підлітків типове наслідування певним манерам як конкретних людей, так і їх стереотипів, які пропонуються різними засобами інформації. Звідси безліч „бойовиків”, „детективів” та інше провокує агресивні форми поведінки підлітка, роблячи його дорослим в очах і являючись засобом демонстрації своєї значимості. Це проявляється і в бажанні зайняти певне місце в референтній групі, добитися самоствердження, усвідомлення себе людиною, яку не можна принижувати. При цьому референтними групами для частини підлітків стають різні компанії з асоціальною направленістю, де агресивність нерідко розглядається як доказ „мужності”.

Має місце негативний мікроклімат в багатьох сім'ях, як в системі формальних і неформальних відносин з світом дорослих, обумовлює виникнення відчуженості, грубості, неприязні певної частини підлітків, прагнення робити все назло, всупереч волі навколишніх, що створює об'єктивні передумови для появи агресивності, демонстративного непокори, дій, які спричиняють розруху.

Інтенсивний розвиток самосвідомості та критичного мислення приводить до того, що дитина в підлітковому віці знаходить

протириччя не тільки в навколишньому її світі, але і в середині власного уявлення про себе, що є основою для зміни емоційно-ціннісного відношення до себе, проявляючись в незадоволенні собою і в поєднанні таких полярних якостей, як, наприклад, самовпевненість та нерішучість, черствість та підвищена чуттєвість, розв'язність та сором'язливість.

Гострота та тривалість перебудови минулих відносин до навколишнього світу і до самого себе набувають форму психологічної кризи, супроводжується та загострюється кризою в системі виховання підлітка, коли відбувається зіткнення застарілої її форми та потреби підлітка в самореалізації [1].

Розбіжності між прагненням підлітка, пов'язані з усвідомленням своїх можливостей та положенням дитини, яке залежить від волі дорослого, викликає істотне поглиблення кризи самооцінки, інтенсифікуючи квазіпотреби підлітка. По мірі його дорослішання змінюється характер та особливості бачення себе, сприйняття оточуючих, змінюються мотиви та ступіні їх адекватності суспільним потребам.

Так, показово, що на першій стадії підліткового періоду онтогенезу (в 10-11 років) дитину характеризує досить критичне відношення до себе. Біля 34% хлопчиків та 26% дівчаток дають собі негативні характеристики, відмічаючи перевагу негативних рис та форм поведінки, в тому числі і грубість, жорстокість, агресивність.

Ситуативно негативне відношення до себе зберігається і на другій стадії підліткового віку (14-15 років) спостерігається співставлення підлітком своїх особистих особливостей, форм поведінки з певними нормами, прийнятими в референтних групах.

Існують факти, які свідчать про різні прояви агресивності підлітків на різних стадіях цього віку. Було розглянуто такі форми агресивності, як фізична, непряма, вербальна і негативізм.

Виявилось, що у дітей 10-11-річного віку переважає фізична агресивність та менш за все - непряма. А вербальна агресивність та негативізм знаходяться на одній ступені розвитку. У підлітків 12-13 років найбільш виражений стає негативізм (64%), відмічається ріст фізичної, а також вербальної агресії, тоді як агресивність непряма, хоч і дає істотний рух в порівнянні з молодшим підлітковим віком, все ж таки менш виражена.

Що стосується 14-15-річних підлітків, то на перший план у них виходить вербальна агресивність (72%), що на 20 % перевищує цю форму в 12-13 років і майже на 30 % в 10-11 років. Агресивність фізична та непряма підвищується несуттєво, так само як і рівень негативізму Але протягом всього підліткового віку спостерігається

чітко виражена динаміка всіх форм агресивності від молодшого до старшого підліткового віку.

Враховуючи причини та особливості агресивної поведінки підлітків варто зазначити, що одним з найефективніших засобів подолання агресивної поведінки підлітків є психокорекційний метод, який сприятливо впливає на розвиток особистості підлітка, зокрема на самопізнання та самовдосконалення, слугує засобом профілактики причин конфліктів у малих групах, підвищує рівень спілкування підлітків між собою, вчителями і батьками, розкриває індивідуальні особливості учнів, допомагає конструктивно вирішувати конфліктні ситуації і керувати своєю поведінкою.

Отже, проблема вивчення причин та корекції агресивної поведінки в підлітковому віці є дуже важливою. Адже саме в підлітковому віці продовжуються формуватися основні стереотипи поведінки. Розуміння механізму формування агресивних дій у дітей підліткового віку допоможе не тільки пояснити причини їх агресивної поведінки, а й знайти засоби педагогічного та психологічного впливу на дитину, з'ясувати основні напрями психолого-педагогічної корекції та профілактики агресивних проявів у поведінці дітей підліткового віку.

Список використаних джерел

1. Аверин В.А. Психология детей и подростков. – СПб, 1998. – С. 361-371.
2. Бандура А., Уолтерс Р. Подростковая агрессия. Изучение влияния воспитания и семейных отношений. – М., 2000. – 512 с.
3. Берковитц Л. Агрессия: причины, последствия и контроль. – М., 2001. – С. 24-30.
4. Берон Р., Ричардсон Д. Агрессия. – Санкт Петербург, 1997. – 330 с.
5. Дэвид Шэффер Дети и подростки: психология развития. – СПб: Питер, 2003. – 976 с.
6. Зимелева З.А. Психологические условия возникновения и коррекции агрессивного поведения подростков: Дис. ...канд. психол. наук. – М., 2002. – 108 с.
7. Ольшанская Е.В. Подростковая агрессия как фактор социальной адаптации: Автореф. дисс. ...канд. психол.наук. – М., 2000. – 17 с.
8. Психология человеческой агрессивности. Хрестоматия. – Минск, 1999. – С. 55-57.

9. Смирнова Е.О., Хузеева Г.Р. Психологические особенности и варианты детской агрессивности // Вопросы психологии. – 2002. - №1. – С. 17-26.

10. Фельдштейн Д.И. Трудный подросток. - Душанбе, 1972. – 183 с.

The article discovers the problem of juvenile aggressiveness as a socially and psychological phenomenon that leads to the breach of normal relation between people of the same year and adults.

Key words: aggressiveness, aggressive actions, juvenile, socialization, selfconsciousness, adaptability, motivation, situational factor.

Отримано 30.04.2009

УДК 159.9.0194. – 057.874”7124”

Р.В.Павелків

ДЕТЕРМІНАЦІЯ МОРАЛЬНОЇ ПОВЕДІНКИ В МОЛОДШОМУ ШКІЛЬНОМУ ВІЦІ

У статті представлено аналіз сучасних підходів щодо висвітлення особливостей взаємозв'язку моральної самосвідомості та моральної поведінки у молодшому шкільному віці.

Ключові слова: моральна поведінка, моральна діяльність, моральна самосвідомість, моральна свідомість, молодший школяр.

В статье представлен анализ современных подходов отображения особенностей взаимосвязи морального самосознания и морального поведения в младшем школьном возрасте.

Ключевые слова: нравственное поведение, нравственная деятельность, моральное самосознание, моральное сознание, младший школьник.

У розмаїтті глибоко дискусійних проблем психологічної науки одне з чільних місць посідає питання інтеграції моральної свідомості з її похідною – нормовідповідною поведінкою. Складність проблеми зумовлена неоднозначністю зв'язків, що